

GOETHE HERMANN UND DOROTHEÁJA AZ ISKOLA SZEMPONTJÁBÓL.

A német nyelv tanításának a magyar középiskolában manapság kettős célja van. Direkt módszerrel a nyelvkészséget fejleszteni, a viva vox az eszköz és az egyik cél; emellett megmarad a másik, régibb feladata a középiskolának: a német irodalom megértetése. Az első cél elérésére erős akarat kívánatos a tanuló részéről. Csak ha nagy kedve, ambíciója, akarata van a német nyelv elsajátítására, érhetünk el kiváló eredményt. Az akarat érzelmi momentumoktól függ. Érzelemvilágunk az utóbbi évtizedekben a nemzeti célok felé fordult, ez a körülmény pedig nem kedvezett a német nyelv elsajátításának. Igaz, a ma felnövekedett és felnövekvő nemzedék gondolatvilága már inkább internationalis, más eszmények hevítik, nem kizárólag a magyarság ügye, de csak gondolatvilágát. Tudnivaló, hogy az érzelmeink lassabban mozdulnak, gyöngülnek, mint a velük kapcsolatos képzetek. Így vagyunk a vallásos érzelmekkel, melyek végig kísérik egész életutunkon.

Így vagyunk azokkal az érzelmekkel is, melyek hatása alatt a múlt évtizedekben idegenajkú polgárságunk rétegei megmagyarosodtak, sokszor német anyanyelvük rovására, a magyar anyanyelvű nemzedéknek pedig annál kevésbé volt energiája az idegen nyelv elsajátítására. Azok a képzetek, melyek ezt a nemzetfentartó érzelmet táplálták, másoknak adtak helyet, de az érzelem, mely velük kapcsolatos volt, a lélektan törvényeinél fogva hosszabb életű.

Ennek következtében érzelmeink akaratunkra, mely a német nyelv elsajátítására kívánatos, ha nem is megakasztó, de nem is előmozdító hatású. De ha a német *nyelvi* oktatásban nincs is segítségünk ez a múlt képzeteiben gyökeredző nemzeti érzés, annál előmozdítóbb hatású lehet a német *irodalmi* oktatás szolgáltatásban.

Itt tekintetbe kellene venni, s értékesíteni a belőle háramló sikert. Erre kellene alapítani a német irodalmi oktatást. Mindig egy magyar műből kellene kiindulni, mely hazafias érzésvilágunknak kedves, melyet az ifjúság ismer és szeret. Így érdeklődése a magyar mű kedvéért önkéntelenül, lélektani törvényeknél fogva átsugároznék az idegen nemzet remekművére.

Goethe Hermann und Dorotheáját mindenekelőtt ily szempontból próbálom szemügyre venni. Olvassák országszerte középiskoláink magasabb osztályaiban e remekművet. Sok nehézséggel kell a tanárnak tárgyalásánál megküzdenie, melyek közt nem utolsó az, mely a

magyar és német érzésvilág közti különbségben gyökeredzik. Hermann und Dorothea kizárólag német éposz és így a mi ifjúságunk lelki-világának idegen. A színhelye német földön van, a német nemzeti folyó, a Rajna közelében. Déli Németország egy kis városában, melyben az épületek: a templom, a gyógyszerház, a kereskedőbolt, a fogadó német jellegét mutatnak.

Egy német család körében játszódik le, mely német erényekben tűnik ki: rendszeretben, praktikus józanságban. Az egyes jelenetekben is német vonásokra ismerünk: ahogy iddögálnak, ahogy a társadalmi osztályról eszmét cserélnek. Mindez alig érdekli a mi tanítványainkat. Az iskolának pedig nem lehet célja, hogy a magyar ifjúságot természetes érzelmi világából kiszakítsa és egy idegen érzésvilágban való félszeg mozgásra utalja.

Ellenkezőleg: az ifjúság érzelmi körébe kell belevonni az idegen nemzet érzéseit lehellő műremeket is. Minden idegen hatást csakis így olvasztott magába maradandóan századokon át irodalmunk, közéletünk, így ez a beolvasztás a hivatása a középiskolának továbbra is. Ezt annál könnyebben teheti, mert egy kipróbált didaktikai elvnek is hódol ezzel: ismertről halad ismeretlenre. Az ifjúság előbbi ismereteire is épít akkor, midőn egy német mű tárgyalásánál indul ki. Ez úgyszólván minden esetben lehetséges. Csak a filologusnak kell oly művek párhuzamba állítására szorítkoznia, ahol tényleg rokonhatásról van szó. Az esztetikusként és pädagogusként beérheti analog példával is. A Hermann und Dorotheát a filologus nem állíthatja párhuzamba Arany Toldijával, de az alábbiakból talán kitűnik, hogy az esztetikusként és pädagogus számos vonatkozással hivatja fel az egyik művel a másikra a tanulók figyelmét és érdeklődését.

Már a motívumok, melyeknek keletkezésüket köszönhetik, hasonlóak. Goethét a történeti események, melyeknek központjában élt és egy száraz krónikai feljegyzés készítették műve megírására; Aranyt is történeti — mondai — hagyományok, melyek színhelye az ő szülővármegyéje s ugyancsak egy száraz krónika birták rá, hogy épen Toldiról írjon. Mindkét mű a létrehozó tényezőknél fogva népiesebb, mint az előző irodalmi művek. Csak egy-egy elődje, mintája volt mindegyiknek: Goethének Voss Lujzája, Aranyénak Petőfi János vitéze. Voss kortársa Goethének, épúgy mint Petőfi Aranyának. Érdekes, hogy fogadta mindegyikük nagy versenytársát.

Voss Gleimhoz intézett levelében így nyilatkozik: Die Dorothea gefalle, wem sie will, Louise ist sie nicht. Petőfi ellenben egész lelkét küldi Toldi írójához...

A kritika nagy elragadtatással fogadta úgy az egyiket, mint a

A feljegyzés, melyet az országos bizottság a magyar nyelv és irodalom tanácsának felkérésére készített. Ez a munka a magyar nyelv és irodalom tanácsának bizottságának...

másikat. August Wilhelm Schlegel az Athæneumban az Ilias mellé helyezi a Hermann und Dorotheát, Petöfi Aranyt Tompához írt költeményében Homér-Arany Jánosnak nevezi a Toldi hatása alatt.

Goethe legjobban ezt a művét szerette. Még késő aggkorában is, mikor többi műve idegen és közönyös lett számára, mindig vonzódott hozzá. Arany élte alkonyán a Toldi szerelme első énekében ekkép emlékszik vissza a trilogia első részére:

Toldi jut eszembe, akiről ifjonta
 Játszi elmém könnyű énekét elmondta.
 Egyszerű az ének, rajta semmi dísz tán
 De a szívből fakad melegen és tisztán.
 Óh, ha nem a hírért, nem a dicsőségért.
 Nem, hogy a világnak üssek vele cégért:^c
 De hogy a dallásban lelkem átíjodnék,
 Óh, ha még egy olyat énekelni tudnék!

Gyönyörűen szabatos jellemzése e stófa nemcsak a Toldinak, hanem a Hermann und Dorotheának is.

Ime, mennyi kapcsolat már a külső körülményekben; pedig csak a legszembetűnőbb vonatkozásokat emeltem ki. Vegyük a két művet magát párhuzamba!

A Toldi Miklós anyja és a Hermann anyja! Megérdemlik, hogy egy napon említsük mindkettőjüket. Tán legszabatosabban úgy fejezem ki magam: hogy mindkettő márványasszony. Amilyet kőbe, halhatatlan alkotásba vés a művész az anyai érzés dicsőítésére. Az egész világirodalomban remekebb mintát szobrász vésője nem találhat, mint a Hermann anyja, akiben Goethe fennköltségében egyszerű anyjára ismerünk és a magyar nemzetes asszony, akinek Riedl Frigyes szavai szerint boldogság kezét csókolni. Mikor ily alakokon taníthatjuk Aranyt és Goethe bűbáját, kell-e még utalnunk oly részletekre, mint az, hogy mindkét mű aratás idejére teszi a mese kezdetét, hogy Hermann is porfellebbe burkolt csapat után mereng s a vele való találkozás ad más tartalmat életének, mely röghöz kötött volt, épúgy mint Toldit is egy átvonuló csapattal való találkozása ébreszti arra a gondolatra, hogy nem teremtőzött béresnek, villásnak és ezt a búcsúzásnál épúgy elmondja Hermann az édes anyjának, mint a búcsúzó Toldi Miklós Toldi Lőrincének? Nem akar-e Hermann is harcba menni, mert erős a karja, és mégis tétlen és csak azért marad mégis otthon, mert megtalálja élete párját, akit Toldi Aranyt később borúsra hajló képzeletében soha el nem érhetett? Említsem-e a «Gewitterstimmung» nagy szerepét, eszthetikai hatását a két műben? Itt sem törekszem teljességre. De vegyük szemügyre a két művet, mint teljes conceptiót. Arany Toldijában rousseau-i eszme lappang-

A kultúra nem tette jobbá és boldogabbá az embert. Térjünk vissza a természethez! A művelt emberek a költeményben: György, udvara, Lajos udvara, a cseh lovag, a pesti nép gonoszok; Miklós, az édes anyja, Benzeze rokonszenves jelleme.¹

És most gondoljunk a Hermann und Dorothea jellemeire! A fiú, az anya, Dorothea mily nemes alakok; a fogadós már kulturember, építőbizottsági tag, már kissé cinikus, a patikus már valóban cinikus jellem; a pap és bíró oly naiv, természetes bölcssek, mint Arany Nagy Lajosja.

Mennyi párhuzam! Akit azonban ez a néhány odavetett megjegyzés meg nem győz arról, hogy Goethe műve is Rousseau hatását tükrözi, az olvassa el a költőnek «Hermann und Dorothea» című elégiáját:

«Deutschen, selber führ' ich euch zu, in die stillere Wohnung,
 Wo sich *nach der Natur* menschlich der Mensch noch *erzieht*.²
 Auch die traurigen Bilder der Zeit sie führ' ich vorüber;
 Aber es sirge der Mut in dem *gesunden* Geschlecht.
 Hab' ich euch Tränen ins Auge gelockt und Lust in die Seele
 Singend geflösst, so kommt, drücket mich herzlich ans Herz!
 Weise denn sei das Gespräch! *Uns lehret*
W. isheit am Ende das Jahrhundert.
 Wen hat das Geschick nicht geprüft?
 Blicket heiterer nun auf jene Schmerzen zurück.
 Wenn auch ein *fröhlicher Sinn* manches *entbehrlich erklärt!*
 Menschen lernten wir kennen und
 Nationen; so lasst uns
 Unser eigenes Herz kennend, uns dessen erfreun.

*

Azt a szempontot, mely szerint a Hermann und Dorotheát eddigi fejtegetéseimben tárgyaltam, *nemzeti* szempontnak nevezhetjük. Kitűnik tán az eddig mondottakból, hogy ez a szempont, minden idegen mű tárgyalásában igen alkalmas az önkéntes figyelem felkeltésére. Egy mű olvasásába önként fogunk bele, ha kiválóságára felhivták figyelmünket, még inkább, ha egy minket érdeklő szempontból ajánlották elolvasását. Ez az önkéntes figyelem azonban kifárad, elenyészik, ha olvasás közben nem váltja fel az érdeklődő figyelem, melyet a mű tartalma válthat ki, mely ellentétben az önkéntes figyelemmel nemcsak várákozással tölt el, hanem ezt a várákozást nyom-

¹ Zlinszky Aladár értekezése az Egyet. Phil. Közlöny 1906. évfolyam.

² Rousseau: Emil.

ról-nyomra ki is elégti. Hogy tehát a tanulók figyelme ki ne merüljön, szükséges, hogy Goethe époszának meséje, cselekvénye is lekösse érdeklődésüket. Ennek elérése azonban két nagy nehézségbe ütközik. Az egyik a tanulók gyöngéje vagy közepes nyelvtudása. Ignoti nulla cupido. Ezen még segíthet a tanár a nehezebb német szöveg német nyelven és élő szóval való körülírásával. A másik nehézség a mű hangulatában rejlik s ezzel már szinte lehetetlen megküzdeni. A Hermann und Dorothea három különböző hangulat vonul végig, a mű idyllikus harmóniájába olvadva. Az egyik a homéri hangulat. Maga Goethe írja, hogy Homerost akarta utánozni, «Homeride zu sein, wenn auch als letzter, ist schön!» (V. ö. Hermann und Dorothea című elégiáját).

Alakjai hasonlítanak a homéri emberekhez, érzelmeik egyszerű nyilvánításában, a természet szeretetében. Egyező Homérral az eposz versmértéke, a muzsákhoz intézett invocatio, a nyelv egyszerűsége, az állandó jelzők használata. Teljesen homéri színezetű a «Klio» vagy «Das Zeitalter» című ének. Úgy hogy mikor Goethét olvasom, Homért is élvezem, akiben voltaképp gyökeredzik.

Az esztétikai benyomások köre nem szorítkozik e német eposz tartalmára, nem találom mesterkéltnek a cselekvényén átvonuló klasszikusan derűs és nyugodt hangulatot. A tanulók legnagyobb része ellenben nem tanul görögöt, esztétikai benyomásainak köre szűkebb, ízlését nem fejleszthette Homér egyszerű naivitásán és stíljén, pedig enélkül Goethe remekművét nem érthetik meg teljesen.

A másik hangulat, melyben Goethe művének különösen utolsó énekei fogamzottak, a mű vallás erkölcsi szellemében nyilatkozik meg az olvasónak.

Hermann und Dorothea telve van Mózes öt könyvéből való idézetekkel és más ótestamentumi vonatkozásokkal. Maga Hermann lánykérése a kútnál, mikor színleg Dorotheát szolgálónak fogadja meg, emlékeztet Izsák és Rebeka eljegyzésének bibliai történetére.

Hogy Goethe éposza oly gazdagon ontja épen az ótestamentumi igéket, annak magyarázatát a Wahrheit u. Dichtungban találjuk, ahol a költő megírja, hogy ifjúkorában nagy kedvvel mélyedt el Mózes öt könyvébe. De hogy honnan ered Goethe emez irodalmi korszakában maga a vallásos szellem, mely a művet átlengi s mely oly becessé teszi azt az iskola szempontjából, ez az a kérdés, melyet eddig a Goethe magyarázók alig vetettek fel s ha érintették, úgy vélték megoldani, hogy Goethe édes anyja volt az a vallásos szellemű nő, akinek kedvéért Goethe ezt a családias költeményt így alkotta meg.

Én nem kizárólag és nem elsősorban ebben látom a helyes magyarázatot.

Úgy vélem, hogy Goethe hű akart maradni ebben is forrásához («Vollkommene Emigrationsgeschichte von Salzburg»). A tudományos felfogás az, hogy míg Goethe forrása vallásos indító okból indul ki, addig Goethe politikaiból, mert a protestánsüldözés helyett németüldözés a költeménye tárgya. Én azt hiszem, hogy Goethe művében főképp azért oly sok a bibliai elem, mert a történet, mely eposzához az anyagot szolgáltatta, egyházi. Hiszen a pap alakját is onnan vette, akinek ajkára a bibliai idézeteket adja. Csak az a különbség forrása és az ő műve közt, hogy míg amaz felekezeti jellegű, az övé vallásos, ideális felfogás alkotása. Goethe művében tehát teljes az epikai hitel, ép e vallásos hangulatnál fogva, mely oly üdítő hatást tesz az olvasóra.* Még e tekintetben is ragaszkodott forrásához. Az élénk vallásos érzésnek a megnyilatkozása azonban most az apának, majd az anyának, majd megint Hermannnak, a lelkésznek, Dorotheának és a bírónak szavaiban tapasztalat szerint hidegen hagyja tanulóinkat főleg azért, mert gyermekkoruk óta nem hatottak rájuk a szentírás bibliai patriarchális történetei. Ezért helyénvaló itt követelni minden szak tanárától, elsősorban az irodalom tanárától, hogy az ó- és újtestamentumot a tanulók lelkébe minden adandó alkalomkor bevéssék, mert enélkül a tanulók műveltsége fogyatékos marad, amint erről a Hermann und Dorothea tárgyalásakor meggyőződhetünk.

A harmadik hangulat, melynek hatása alatt főleg az első énekek fogantak, a költő életében leli magyarázatát. Ahol színesen, részletesen ír le a való élet realitásával apróságokat, ott tényleg a való élet lüktet felénk. Arany János is hosszan, színesen írja meg, mint bujdosik Toldi az éren és nádon; bizonyára azért írja le oly hangulatosan, mert vándor-színész korában maga is átélt egy-egy napot ily vidéken. A goethei apró részletek szintén nem érdeklik magukban a tanulókat; itt azonban könnyű a segítség.

A mű olvasásakor megállapítjuk a párhuzamokat a Hermann und Dorothea és a költő élete közt. Így az érdeklődő figyelmet okvetetlenül sikerül felkelteni a tanulóknak.

A fogadós családi élete, a házában lejátszódó családi jelenetek, Hermann leánykérése kevésbé érdeklik növendékeinket, de állítsuk fel azt a tételt, hogy Goethe saját életét írta meg burkolt, költői alakban, hogy a fogadós nem más, mint Goethe apja, a fogadósné Goethe anyja, Hermann maga a költő, Dorothea pedig ifjúkori lány szerelme és a tétel bizonyítása legyen a mű olvasása párhuzamos

* Arany Toldijában ugyancsak sok a bibliikum. Bánóczi József értelmezése az Izr. M. I. Társulat millenáris Évkönyvében.

tárgyalásban Goethe életével; azt hiszem, kevés diákunk fog az órák alatt unatkozni.

A tanterv ugyanis megkívánja Goethe életrajzának tanítását. Rendesen azonban külön, nem az olvasmányi óra keretében, hanem kézikönyv alapján tanulják a növendékek a költő életét.

Ennek is megvolna a jogosultsága, ha Goethe életét és működését beillesztené az iskola a német irodalomtörténet szerves egészébe.

De tudnivaló, hogy csupán Goethe és legfeljebb még Schiller életét és jelentőségét tanítják a magyar középiskolában. Így elkülönítve, elszakítva elődjeiktől nem lehetnek nevelő hatásuak a róluk ily módon szerzett ismeretek. Már ez okból is egy-egy művük alapján kell a tanulók szeme elé állítani e két szellemóriást. Goethe olvasásakor ez egyáltalán nem ütközik nehézségekbe. Hiszen ő maga írja, hogy művei és alkotásai nem egyebek, mint saját élettörténetének rajzai, mindmegannyi őszinte vallomások (W. u. D. 207.) Eképen mint ő mondja (W. u. D. 193.), mintegy második életet élt, melyet a költészet virágai szebbé s a tisztult ész gondolatai tartalmasabbá varázsoltak. Hermann und Dorotheát meg, mint ugyancsak maga Goethe írja (Kampagne in Frankreich. Goedeke VII. 330), az a lelki szükség hozta létre, hogy lelkét kiöntse s élményeinek költői kifejezéseivel könnyítsen magán.

Albert Bielschowsky műve «Die Urbilder zu H. u. D.» a költő megjegyzései alapján bőven ki is fejtette a kapcsolatot Goethe élete és a H. u. D. közt. Így szinte feltűnő, hogy a terjedelmes német iskolai kommentárok ezt a szempontot teljesen mellőzik. Itt csak Dr. Heinze «Aufgaben aus Hermann und Dorothea» című művének 1907-ből való lipcsei kiadását említem, mely 673 kérdést intéz a növendékekhez a Hermann und Dorotheából s ezek közt egy sem vonatkozik a költő élete és műve közt lévő viszonyra. Az alábbiakban csak a legszembevetőbb reminiscenciákat sorolom fel, melyek megemlékezésével a tanulók körében kettős célt érhetünk el: nagyjából megismertetjük őket Goethe életével és érdeklődést keltünk bennük a mű cselekvénye iránt.

A Hermann und Dorotheában egy három tagból álló kis család jelenik meg előttünk: az apa, anya és Hermann.

A szülők lánygyermeké kiskorában meghalt. Minden reménységüket fiukba helyezik.

Goethének is volt egy leánytestvére, aki fiatalon meghalt s ettől kezdve szüleinek ő volt az egyetlen reménysége, tőle várták, hogy a családot magasabbra emeli, mint a Hermann apja ugyancsak egyetlen fiától elvárja, hogy külön legyen nála. Ezt a célt úgy véli elérhetőnek, ha fia utazásokon kiműveli magát.

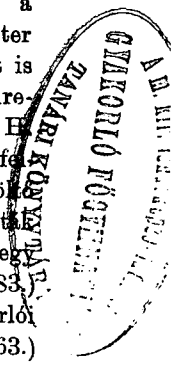
Goethe apja is folyton fia szeme elé állította az utazás tanulságos voltát (W. u. D. 21.). A fogadás nincs megelégedve fia iskolai képesítésével, Goethe is érezte apja kedvetlenségét, mikor a lipcei egyetemről a jogtudományi doktori oklevél nélkül tért haza.

A fogadás az eposzban lobbanékony, cholericus természetű, ilyennek ismerjük Goethe apját is (W. u. D. 71—75, H. u. D. IV. 173.) Mikor a költő egyetemi tanulmányai befejeztével hazatért, ósdi ízlésűnek találta szülei lakásának berendezését, (W. u. D. 519.) a költeményben a gyógyszerész panasolja, hogy a fogadás háza és az ő gyógyszerzátára nem felelnek meg a kor igényeinek.

Még több a párhuzam a költő anyja és Hermann édes anyja közt. Ez természetes, hiszen ismerjük a költő édes anyjának 1797 június 17-én fiához írt levelét, melyben örömét fejezi ki, hogy fiának egy költeménye van készülöben, melyben szerepelni fog egy Franja, vagyis ő, a költő anyja. Hermann édes anyja valóban oly szerepet visz a családban, mint a milyet vitt a költő anyja az ő családjukban. Goethe forrásában az anya nem fordul elő, alakját teljesen az ő édes anyja képére mintázta. Még a neve is egyezik a költő anyjával, amennyiben Hermann anyjának neve Lieschen, az Elisabeth név, Goethe anyja nevének becéző alakja.

Mindkét asszony mint serdülő leány megy férjhez, mindkettő meghittebb viszonyban van a fiával, mint az apa, az egyik az életben, a másik a költeményben, mindkettő jótékony, mindkettő nehezen válik meg mégis az elviselt ruhától, mindkettő vonzó csevegő, rendszerető, kitünő háziasszony, gazdasszony, vallásos érzületű, mindkettő közbenjár a ridegebb apánál fiáért, hogy annak kívánsága teljesedhessék.

Mindezeket az egyezéseket színesen, részletesen tárgyalhatjuk. Célszerűnek tartom a költő édes anyjára vonatkozó részleteket a Wahrheit u. Dichtungból olvastatni párhuzamosan az eposz Mutter und Sohn című énekével. Hermann alakja és maga a költő közt is sok a hasonlóság. Gyermekkoruk közös vonása az a bámulatos türelem, amellyel társaik bántalmazását elviselték (W. u. D. 46. és H. u. D. 162—164) Ifjúkoruk párhuzamos tárgyalása még hálásabb feleletet adhat. Minka zongorajátéka (H. u. D. II. 242—244.) Lilire, a költő szerelmére emlékeztet: (W. u. D. 500.). Amint Hermannt gúnyolták esetlen öltözködéséért, úgy nevelték Goethét, mikor Lipcsében egykor az apja inasától összetákolt ruhában jelent meg. (W. u. D. 183.) Nemcsak Hermannak van kifogása (H. u. D. 210) Minchen udvarlói ellen, a fiatal Goethe se szenvedhette Lili pajtásait. (W. u. D. 563.) A legérdekesebb kétségkívül ily szempontból Dorothea alakja, akiben a sesenheimi idyll hősnője Friderika s részben ugyancsak Lili, teljes

nevén Schönemann Elisabet van megörökölte. A költő két szerelme jelleméből alkotta meg az eposz Dorotheáját.

A kútnál való találkozás, az út a faluba sok tekintetben hasonlít a költő sesenheimi útja és időzése egyes jeleneteihez. Épúgy cseveg Hermann Dorotheával saját családi köréről, mint Friderika csevegett volt a költőnek. (H. u. D. VIII. 12—36. és W. u. D. 320—321.) A beszélgetés mind a két párnál holdvilágos estén folyik, még sincse Friderika, se Dorothea szavaiban semmi ábrándosság (H. u. D. 51—52 és W. u. D. 320.). Itt megint párhuzamosan olvastatom az eposz nyolcadik énekét és a W. u. Dichtungból a sesenheimi idyllt, hiszen sorról-sorra, mondatról-mondatra kíséri a költészet a valót.

De Dorotheában lelkinagyság is van, harcba keveredik a katonákkal, hősieken küzd, míg a franciák elől német földre ér. Így menekült meg egy ugyancsak német nő, a költő Lilije, a franciák elől ugyancsak a Rajna balpartjáról a jobbra. Ő is ki volt téve bajnak és veszélynek, neki is útjába állottak a zordon katonák s ezeknek rakoncátlanságával szemben erélyes fellépésével ő is megvédte magát, mire tovább folytatta útját és baj nélkül érte el a német területet. (v. ö. Fazakas József: Kapcsolatok Goethe élete és a Hermann und Dorothea között Kolozsvár 1906.) A költő Dorotheát elsassi nemzeti viseletben állítja elénk (H. u. D. V. 169—176), tehát elsassi nő lebegett előtte, egyfelől Friderika (W. u. D. 318), másfelől Lili, aki szintén, mint férjes asszony Elsassban lakott.

E két nő emlékéből alkotta meg Dorothea nőies és mégis fenséges alakját. A művészi képzeletnek ez az alkotásmódja megint Arany Jánost juttatja eszünkbe, aki épen megfordítva a valóság egy nőalakjából teremtette meg a Toldi szerelmének két teljesen ellentétes kedélyű nőalakját, mikor az ő «vidám hajdani» Juliska lányát. Anikóban örökítette meg és egyszersmind mikor e «bimbója új tavasznak meg sem érve sírba szállt» a boldogtalan Rozgonyi Piroska alakjához fűzte Juliskájának további, szomorú történetét . . .

Íme az *emberi* szempont a Hermann und Dorothea tárgyalásában!

*

Van a figyelemnek még egy harmadik faja is: az önkéntelen figyelem.

Az előbbi kettőtől főleg abban különbözik, hogy a benyomás, mely kelti, váratlan, míg az önkéntes és érdeklődő figyelemnél várjuk a benyomásokat.

Az iskolai tanításban ennek az önkéntelen figyelemnek sokkal nagyobb szerepe és értéke van, mint ahogy azt a tudományos elmélet elismerni hajlandó. A helyes didaktikai elv azt követeli, hogy a tanulókat nem szabad kétségben hagyni aziránt, hogy mit céloz

egy-egy órának a tanítása. Várnunk kell a benyomásokat. Az önkéntes és érdeklődő figyelem fázisain kell velük a szükséges ismereteket elsajátíttatni. A kérdést kell előbb feltenni, azután szabad csak felszólítani egy tanulót, hogy az osztály nevében a kérdésre megfeleljen. Mindebből látszólag az következik, hogy az önkéntelen figyelem felkeltése, mikor a benyomás váratlanul éri a tanulókat, nem célja sem eszköze az iskolának. Már pedig ehhez szó fér. Hogy az önkéntelen figyelem inkább fáraszt, hogy bizonyos rendszertelenség, continuity hiánya jellemzi az általa szerzett ismereteket, ezek oly érvek, melyek ellene szólnak annak, hogy sokszor felkeltsük tanításunk közben. De mellőzni segítségét teljesen szintoly lehetetlen. Hiszen mi más a sokrateszi tanalak, ha szabad úgy neveznem, mint az önkéntelen figyelem útján való ismeretközlés? Sokrates kérdései váratlanok voltak, meglópták a vele vitakozót, aki nem tudhatta mit céloz velük, úgyhogy önkéntelenül is felkeltették a figyelmet a csak azután következő gondolatmenet appericipálására. Mégis nagyon termékeny volt a hatásuk. Ezzel a sokratesi módszerrel sokszor él az iskola, különösen akkor, ha a növendékek abban a hitben vannak, hogy a tárgyra vonatkozó ismereteket mind elsajátították már, hogy értik a dolgot magyarázat előtt vagy egyszeri megbeszélés után, ilyenkor kérdésekkel bizonyítjuk be nekik az ellenkezőjét és így hívjuk fel továbbra is figyelmüket a tárgyról. Olvasmányi órán, költői mű tárgyalásakor meg épen nem zárkozhatunk el a váratlan benyomások elől. Ép ezek kényszerítik sokszor igen aktív tevékenységre figyelmünket. Gondoljunk csak a tanulók kérdéseire, melyek oly váratlanul érnek sokszor egy mű olvasása közben! Ezek előtt ép azok a tanárok nem szoktak kitérni, tehát az önkéntelen figyelem hatásának ép azok a jeles, képzett tanárok engedik át magukat, akik módszerükben az önkéntes és érdeklődő figyelem felkeltésén fáradoznak. Elismerik azt is, hogy azok a gondolatok a legtermékenyebbek, melyek ex cathedra, olvasás közben villannak fel lelkükben, ezeket szívesen közlik növendékeikkel, noha nem készültek rájuk. A növendékek önállóságát is neveli az önkéntelen figyelem fejlesztése, sőt tudományos értékű eredmények is ettől a figyelemtől várhatók leginkább. Ha a tanulók tudják, miről van szó, mi a feladat, mi a szempont egy mű olvasásakor, ez invenciójukra nem lesz ösztönző hatással. Csak hű reprodukcióra vezet ez az eljárás.

Ez is igen fontos cél, alapja minden további haladásnak, de csak alapja.

Tudományos pályára előkészítő középiskolában tovább is kell építeni. Az meg tudni való, hogy eredeti, új felfogás mindig ötlet-szerű, váratlan benyomás eredménye.

Hiszen ha nem volna az, nem volna új, eredeti, nem vinné előre a probléma tudományos megfejtését. Ezekből a tanulók részéről felmerült kérdésekből egyrészt, másrészt a tanár lelkében felmerülő kérdésekből talán mozaikszerűen, de kialakul a költői mű szépségeinek újabb, mélyítőbb megértetése, egy új szempont, amelyre néhány példát sorolok fel Hermann und Dorotheára vonatkozólag. Jórészt olyanokat, melyek önkéntelenül felvetődnek e mű tárgyalásakor. Mikor a művön átvonuló hangulatváltozást kiérik a tanulók, bizonyára vágnak megtudni, mennyi időköz választja el az egyik éneket a másiktól, melynek más színezetű a hangulata.

Itt alkalma nyílik a tanárnak beszélni Goethe alkotásmódjáról, arról, hogyan nyilatkozott Schiller erről a goethei ritka adományról épen a Hermann und Dorotheával kapcsolatban; így a tanulók betekintést nyernek egyúttal Goethének Schillerhez való viszonyába, ami nélkül a költő életrajzáról szerzett ismereteik csonkák volnának.

Kérdést intéznek a növendékek a költeményben szereplő papra vonatkozólag: milyen vallású volt tulajdonképen. Ez meglehetősen eldöntetlen kérdés mai napig.

A tanulók nagy része katolikusnak tartja, mert nincs felesége, családjáról semmi említést nem tesz a költő.

Néhány növendék meg nőtlen, lutheránus lelkészt lát benne. Ezeknek azt mondom, hogy Goethe tán azért, hogy ez a gondolat fel se támadhasson a költemény interpretátoraiban, alkotta meg az agglegény patikus alakját, aki homlokegyenest másképen érez és gondolkozik, mint a mű papja. Két agglegény oly kevés számú szereplő közt sok lenne, ilyen hibát Goethe el nem követhetett. Már pedig egy nőtlen, férfikora delében lévő lutheránus lelkészt agglegénynek kellene tekintenünk. Valószínűbb tehát az a feltevés, hogy katolikus pap volt. Csak az a kérdés, ha katolikus papot akart Goethe szerepeltetni, miért nem tette az ő nagy jellemző művészetével valószínűbbé ehhez a felekezethez való hozzátartozását? Azért nem tette, mert az ő műve, mint előző fejtegetésemben megjegyeztem, nem felekezeti, hanem tisztán a szeretet tanát hirdető vallásos költemény.

Goethe egy minden felekezetiségen felül emelkedő lelkészt akart ábrázolni.

A költeményben meg is mondja Goethe, hogy a pap nem az egyházi tanok hangoztatása, hanem a higgadt gondolkodás és tiszta belátás által lett a község vezetője.

Itt alkalma nyílik a tanárnak párhuzamot vonni Voss lelkésze és Goethe lelkésze közt. Amaz lutheránus, nemes típusa a lutheránus papnak, mégis hatással volt Goethére, mert a felekezetiségen felülemelkedő pap eszméjét Voss grünaui papja hangoztatja és Goethe megalkotja.

Ez az eszme Voss «Louise»-jában kétszer jut kifejezésre. A három leginkább elterjedt keresztény vallás papjainak a mennyeorszámban való találkozását regélő parabolában és a grünaui pap szavaiban, hogy Mendelssohn és ő egyformán éreznek és hogy jön idő, mikor a katolikus szerzetes sem lesz remete, hanem hozzá teljesen hasonló szolgája az örök Istennek. Megemlíthetjük a tanulóknak Lessing: «Nathan der Weise» című színművét, mely a felekezeti-ségen felülemelkedő hívőt mutatja be Nathanban és a felekezeti-ségen felülemelkedő hívés eszméjének bajnokait a templomosban² és Saladinban.

Goethe még nehezebbre vállalkozott. Papot teremtett képzelete, aki ennek az eszmének legnemesebb incarnációja.

A tanulók természetesen kérdést intéznek most már, hogy Voss «Louisé»-ja volt-e azonkívül nagyobb hatással költeményünkre. Ekkor megtudják, hogy nem sokkal nagyobb, mint Arany Toldijára Petőfi János vitéze. Petőfi is népies akart lenni, Arany is. Voss is Homeride akar lenni, Goethe is, amióta Fr. A. Wolf azt bizonyította, hogy voltak homeridák, hogy nem Homér lángesze alkotta az egész époszt. Ebből a tanból a német költők bátorságot merítettek: ha voltak, úgy lehetnek ők is utánzók, mert magával Homérral nem vennék fel a versenyt. Goethe maga nyilatkozik így a «Hermann und Dorothea» című elégiában.

A Voss idyllje hatott Goethére még tán abban, hogy pfalziak menekülnek a Hermann und Dorotheában a franciák elől.

A tanárnak ez az utóbbi megjegyzése megint önkéntelenül kelti a tanulóknak azt a kérdést, hogy honnét gondolja a tanár, hogy pfalziak a menekülők, hiszen a költő erről nem szól, hanem nagy általánosságban mozog. Itt alkalom nyílik a növendékek történeti ismereteit felrissíteni és mélyíteni, megrajzolni mintegy a történelmi háttért, mely a mű teljes élvezetéhez épügy szükséges, mint a staffage némely festményen. E kérdés elvezet megint a költemény cselekményének idejére, melyet csak hozzávetőleg állapíthatunk meg történelmi ismereteink birtokában is és a költemény cselekménye színhelyének meghatározására; ami megint alkalmat ad a tanárnak, hogy azokról a városokról, melyekhez a költőt kedves emlékek fűzték, említést tegyen és ezeket az emlékeket a költeményben is felkutassuk. Különösen Ilmenauról kell hosszan, színesen, poétikusan beszélnünk az ifjúság előtt, hiszen Goethe egyik levelében, melyet nem sokkal a költemény szerzése előtt Ilmenauból írt (1796 aug.) azt mondja: «Mindig szerettem itt lenni s most is örömet vagyok itten; úgy hiszem, ennek oka az az összhang, melyet itt minden, vidék, ember, égalj s életmód alkot; a csöndes mezei munkálkodás, mely azonban

nem foglalja le egészen az embereket, mindenütt átmenet a kézműről a gyárműre és a félreeső fekvés dacára nagyobb az összekötetés a világgal, mint a lapályon fekvő más városkákban. Itt volt az «arany oroszán»-hoz címzett korcsma is, melybe Goethe szállni szokott.

Valószínű tehát, hogy ezen hely képe lebegett főképen szeme előtt, midőn a költeményben a városkát leírta. Ilmenaut azért is kell a tanulók lelkébe véteni, mert a legszebb lírai költeményeinek egyike-másika itt fogant.

Ezeket, mint az «Über allen Gipfeln ist Ruh» kezdetű Wanders Nachtlied-et minden középiskolai tanuló úgy is tudja; itt a Hermann und Dorothea tárgyalásakor megismerkedhetik a talajjal is, amelyből ez az örökillatú csodavirág fakadt. A tanulók kérdései közt okvetetlenül szerepelni fognak azok a «bölc mondások», azok az általános sentenciák is, melyeket Goethe művében elszórt. Ilyenek: «Die Wünsche verbüllen uns selbst das Gewünschte». «Des Todes rührendes Bild steht nicht als Schrecken dem Weisen». «Heilig sei dir der Tag; doch schätze das Leben nicht höher, als ein andres Gut, und alle Güter sind trüglich!»

A modern esztétika ugyan már eltért Opitz álláspontjától, mely szerint az ilyen bölc mondások minden költemény oszlopaiul tekinthetők; az iskolai tanterv is törülte az elmékedéseket az érettségi irodalmi témák sorából; átsiklani azonban még sem lehet rajtuk. Némelyik, mint a Hermann und Dorotheában a «Wahre Neigung vollendet sogleich zum Manne den Jüngling» lélektani törvény alakjában, elvontan kifejezi az egész mű cselekményét, valószerűvé teszi, az alap gondolatot szolgáltatta hozzá. A többinek a tárgyalása azért szükséges, mert tömörségüket nem értik meg a tanulók, kielégítetlen érdek visszás érzelme marad lelkükben, ha felületesen túltesszük magunkat e didaktikus sorokon.

A mű gyönyörködtető hatásának biztosítására is meg kell tehát állapodnunk az ily magvas mondásoknál. Goethe ethikai felfogásába is bevilágítanak, a költő ethikai világgképének ismerete pedig az iskola szempontjából nagyon fontos.

A nagy írók a legjobb nevelői az ifjúságnak

Ezek volnának elsősorban azok a kérdések, melyeket érdeklődő növendékek a tanárhoz a Hermann und Dorothea olvasásakor minden valószínűség szerint intézni fognak; most áttérek néhány oly kérdés felsorolására, melyeket a tanár vett fel a mű iskolai tárgyalásakor. Itt is csak olyanok említésére szorítokozom, melyek nem a mű tudományos feldolgozásaiból merítik az anyagot, hanem az iskola szempontjából szükségesek és művelő hatásúak. Ilyeneknek tekintem azo-

kat, melyek a növendékek poetikai ismereteire támaszkodnak, azok felelevenítését és kiegészítését célozzák. Milyen összefüggés van a muzsák egyes neve és a róluk címzett énekek közt; milyen esztétikai elv szerint vázolja a költő a leíró részleteket; mik a hátráltató körülmények a műben. Melyik hívja fel ezek közül leginkább érdeklődésünket s miben különböznek ezek a hátráltató körülmények azoktól, melyeket a drámaírók műveiben az iskolában vagy a színpadon megfigyeltek; milyen poetikai műfajhoz sorolandó a «Hermann und Dorothea»: epikus idyll-e, vagy eposz, idyllikus avagy polgári eposz?

Különösen az utolsó kérdés nagyon termékeny. Anélkül, hogy a tudományos vita körébe tartozó elméletekkel praëjudikálnánk a tanulók ítéletének, az ő a mű részeibe és egészébe való elmélyedésüktől kell elvárunk a kérdés megnyugtató megoldását. Lesznek növendékek, akik hivatkozni fognak arra, hogy az egész cselekmény néhány órányi időközben játszódik le, hogy a béke áldásainak örvendő, csöndes elvonultságban élő lakossága egy kisvárosnak, a kisvárosi élet boldogsága a tárgya a költeménynek, hogy az országúton elvonuló, a háború által hazájától megfosztott kivándorlók tömege hatásos ellentétképpen csak a «*beatus ille qui procul negotiis*» életelvet követő szereplők boldogságának éreztetésére szolgál. Ezek idillt látnak a költeményben. Mások rámutatnak az eposzi apparátusra, melyből épen csak a csodás elem hiányzik, ezt is pótolja azonban az isteni gondviselésbe vetett hite a szereplőknek, rámutatnak arra a körülményre, hogy a háborús világban egy polgárcsalád életét is nagy-szerűvé, hősi önfeláldozásra képessé teszi a nagy idők szelleme.

Ezek polgári eposzt látnak Goethe remekművében. Ennek a mindenképpen üdvös iskolai vitának eldöntése individuális. A tanár pædagogiai tapintatára van bízva. Individuális dolog, a mint a felmerülő kérdések mennyisége és minősége is az. Ez teljesen *egyéni* szempont a «Hermann und Dorothea» tárgyalásában.

Dr. HARMOS SÁNDOR.

FILOZÓFIA A KÖZÉPISKOLÁBAN.

(Harmadik közlemény.)

II.

8. Az előzőkben kifejtettük, mit értünk azon, hogy az egyes tárgyak tanítása filozófiai szellemű legyen, az egész oktatásban a filozófia mint tanításelv szerepeljen: a tanuló az egyestől egyetemes nézőpontokhoz és összefüggéshez emelkedjék. Így az egyes tudásterü-